

3. Osnovna aktuelna didaktička načela o čitanju

Čitanje se ne uči od danas do sutra. Put od sporog prepoznavanja pojedinih slova do tečnog čitanja cele knjige je dug, često kamenit i naporan. Reč je o procesu u kojem je većini dece i mladih ljudi uvek iznova potrebna pratnja i potpora. U tom procesu odrasli – roditelji i nastavnici – imaju važnu ulogu, oni često učestvuju u često sasvim različitim čitalačkim interesovanjima učenika, a važni su i uzori, koji deci čitaju i sa kojima učenici mogu razmeniti mišljenja i utiske o sadržajima knjiga. Ovo može i treba da počne mnogo pre polaska u školu: kada roditelji sa svojom još sasvim malom decom prelistavaju i komentarišu slikovnice ili im čitaju priče i s njima o tome razgovaraju, stvara se jedan veoma delotvoran oblik ranog podsticanja čitanja. Ako pođemo od onoga što govore odrasli čitaoci, najveći podsticaj čitanju u školi daju oni nastavnici koji se jasno i otvoreno predstavljaju kao čitaoci i koje zanimaju čitalačka iskustva učenika, nastavnici koji znaju mnogo različitih knjiga i sa učenicima vode uzbudljive diskusije o pročitanoj.

Rado i dobro čitati – oba aspekta su važni preduslovi za uspešno razvijanje čitanja i uzajamno zavise jedan od drugog: samo onaj ko je već uživao u tekstovima i onome što se u njima priča biće spreman da učini nove, u početku možda napornije korake. I obrnuto, učenici moraju već posedovati određene sposobnosti za „rukovanje“ tekstovima, slikama i sadržajima da bi se radosno i radozno upustili u dalja čitanja.

Nastava koja podstiče čitanje mora voditi računa o različitim oblastima. Razlikujemo tri oblasti takve nastave: podsticanje čitanja, treniranje čitanja i književno-kulturno obrazovanje. Tri oblasti se nadopunjuju, ali za njih neophodne kompetencije često ne mogu biti uvežbavane istovremeno na istom tekstu. To naravno važi i za nastavu maternjeg jezika i čitanje na maternjem jeziku. Pojedinačne oblasti moguće je, međutim, na više načina uvežbavati i razvijati uz pomoć različitih tekstova i zadataka. To ima pozitivan uticaj na sposobnost čitanja i pisanja na prvom jeziku, ali i na jeziku imigracione zemlje. Ovaj priručnik nudi bogatu zbirku ideja i zadataka za sve tri oblasti.

a) Poboljšanje čitanja

Cilj podsticanja čitanja je motivisanje učenika na čitanje. Oni treba da razviju radoznalost prema tekstovima i knjigama, treba da umeju da naprave izbor prema sopstvenom ukusu, treba da iskuse raznolikost knjiga i tekstova i uzbudljivost koja nastaje saznavanjem sadržaja putem čitanja. Cilj bi bio ostvaren ako bi čitanje kod učenika postalo samostalna i svakodnevna delatnost – u školi, ali i kod kuće, na maternjem jeziku, kao i na jeziku škole.

S obzirom na takav cilj, važan je širok i zanimljiv izbor tekstova, da bi po mogućstvu svi učenici našli nešto što bi za njih bila zanimljiva lektira u koju su spremni da se udube. U širok izbor u tom smislu ne ubrajamo samo knjige, nego i časopise, novine, stripove, foto-knjige i slikovnice i, naravno, celu paletu elektronskih tekstova – od internet-stranica s informacijama o nekoj određenoj temi, do chata i foruma, kao i elektronskih knjiga (e-books; e-knjige).

Kod učenika koji ne pokazuju motivaciju za čitanje, mora se u početku raditi prevashodno na uspostavljanju mira neophodnog za čitanje. I ta deca i mladi ljudi treba mirno da sede na svojim mestima da bi čitali svoje knjige ili tekstove, i oni treba da izveste o tome šta su i koliko su čitali. Samo na taj način se trenira izvesna izdržljivost i izbegava se situacija u kojoj oni stalno prekidaju lektiru koju su sami odabrali.

Jedan od aspekata nastave koja doprinosi poboljšanju čitanja kod učenika podrazumeva i to da učenici uvide da i odrasli ljudi iz njihovog okruženja, kao i vršnjaci, takođe čitaju i da s njima mogu razmeniti iskustva o pročitanim sadržajima. Sem toga, u razredima s učenicima različitog uzrasta i školskog nivoa mogu stariji učenici preuzeti važnu ulogu čitalačkih uzora.

Poboljšanje čitanja u nastavi vodi se prevashodno sledećim ciljevima:

- Kod učenika treba da se probudi interesovanje za knjige i druge pismene i slikama ilustrovane medije.
- Nastava treba učenicima da pokaže kako da kompetentno rukuju velikom ponudom tekstova, i da im ponudi pomoć i strategije za učenje.
- Nastava treba da otvori sve moguće pristupe svetu pisma i da pokaže da je čitanje neposredno, svakodnevno, praktično relevantno i da može imati mnogo dodira sa životnim okruženjem (tekstovi o ličnim interesovanjima, različiti mediji o istoj temi, korišćenje tekstova iz prvog i drugog jezika itd). Na taj način bi trebalo pridobiti i motivisati i nove čitaoce među učenicima.
- Poboljšanje sposobnosti čitanja bi, konačno, trebalo da odvede tome da deca i mladi ljudi rado čitaju, da za knjigama i tekstovima ne posežu samo u školi, nego da čitanje i savlađivanje tekstova na prvom i drugom jeziku za njih postane deo svakodnevice.

b) Treniranje čitanja

Dobar trening čitanja ima za cilj tečno i jasno čitanje. Dobro i tečno čitati i istovremeno razumeti ono što se čita je zahtevan zadatak. Mnoga deca i mladi ljudi – posebno oni iz neobrazovanih porodica – tendencijalno su preopterećeni ako im u tome niko ne pomaže. Zbog toga se u nastavu koja podstiče čitanje uključuju na svim školskim nivoma različita vežbanja. U centru pažnje su pritom vežbe sposobnosti čitanja (osnovne sposobnosti), vežbe za tečno čitanje (precizno čitanje i rutina) i za strategije čitanja (pomoć u boljem razumevanju teških tekstova).

Kod treniranja čitanja, dakle, u prvom planu nije želja za čitanjem. Ovde se pre svega radi o tome da učenici treniraju i poboljšaju svoje sposobnosti čitanja. To se postiže strukturisanim vežbama sposobnosti, ponavljanjem vežbi čitanja na istom tekstu i prenošenjem strategija koje mogu pomoći u tome da se i teški tekstovi lakše razumeju.

U didaktici čitanja navode se tri centralne oblasti treninga, koje, naravno, važe i za treniranje čitanja na prvom jeziku:

1. Sposobnost čitanja:

U ovoj oblasti reč je prevashodno o tehničkom umeću čitanja na nivou slova, reči i rečenice. Mnogi učenici – posebno oni mlađi – još su nesigurni prilikom dekodiranja. Oni imaju problema sa prepoznavanjem pisma na jeziku porekla, prepoznavanjem reči, kao i povezivanjem delova rečenica i više rečenica. To je posebno izraženo onda kada se sistem glasova i slovni znakova maternjeg jezika razlikuje od sistema jezika koji se uči u školi (o tome vidi i gore). Nastava maternjeg jezika ovde može pružiti veliku potporu pažljivim uvođenjem u pismo ili posebne slovne znake maternjeg jezika, ali i sistematičnim radom na fondu reči, kao i bavljenjem kompleksnijim sintaktičkim strukturama.

2. Tečno čitanje:

Oblast treniranja *fluency* (tečnost) retko je još uključena u školsku praksu, što je šteta, jer je ona veoma relevantna: ko tečno čita i „prolazi“ kroz tekst relativno brzo i ne grešeći, ima manje teškoća i u razumevanju teksta. Razlog leži u tome što se uvežbani čitaoci mogu bolje koncentrisati na razumevanje teksta, jer je tehnički deo čitalačkog procesa kod njih uglavnom već automatizovan. Oni koji ne čitaju tečno moraju, međutim, deo energije uložiti u dekodiranje i druge tehničke aspekte čitanja. Novi rezultati iz Nemačke pokazuju takođe da su mnogi učenici tokom treniranja tečnog čitanja mogli razviti novi ili stabilniji samostalni koncept u vezi sa svojom sposobnošću čitanja. Oni su se posle ove faze treninga osećali kompetentnijima i češće su sebe opisivali kao dobre i motivisane

čitaocima. To sa svoje strane vodi jačanju motivacije za čitanje. U suštini, to je poznato opšte mesto: ko dobro čita, rado čita. Ko rado čita, mnogo čita. Ko mnogo čita, dobro čita.

3. Strategije čitanja:

Dobri, uvežbani čitaoci znaju šta mogu uraditi da bi neki tekst što brže i bolje razumeli. Oni (često i nesvesno) koriste različite strategije za razumevanje teksta i ne čitaju prosto kako im se „posreći“. Oni, na primer, pred čitanje naprave neku vrstu plana i čitaju tekstove na različite načine, u zavisnosti od plana i cilja. U didaktici razlikujemo tri vrste čitanja i razumevanja pročitanog koje u školi – naravno, i u dopunskim školama maternjeg jezika – mogu svesno biti uvežbavane uz odgovarajuće tekstove:

- Ciljno razumevanje pročitanog: ovde je cilj pronaći neku određenu informaciju, npr. u rečnicima, telefonskim imenicima, redu vožnje ili nekom nefikcionalnom tekstu.
- Opšte razumevanje pročitanog: ovde je cilj da se shvati suština teksta, bez obaveze da se zapamti svaki detalj. Ovaj način čitanja se primenjuje posebno često u vezi sa, npr., književnim tekstovima ili tekstovima iz novina.
- Detaljno razumevanje pročitanog: ovde treba po mogućstvu razumeti svaki detalj u tekstu (npr. u nekom receptu ili uputstvu, ili pred neki ispit).

Uvežbani čitaoci motre nad procesom razumevanja sve vreme tokom čitanja i umeju sebi da pomognu kad naiđu teškoće s razumevanjem. Poznavanje i samostalno korišćenje strategija čitanja je jedan od najvažnijih aspekata kompetencije čitanja. Prenosjenje ovih strategija je najbolje tokom zajedničke obrade tekstova na časovima, npr., u okviru razvijanja razgovora o tekstovima. Nakon pažljivog uvoda, strategije se, naravno, moraju uvek iznova uvežbavati na različitim tekstovima, sve dok ih učenici ne savladaju. U zavisnosti od vrste i sadržaja teksta, pristup će biti različit i korišće se različite strategije (npr. strategije za razumevanje i vrednovanje nefikcionalnih tekstova, za sažimanje pripovedaka, za razumevanje grafikona itd). Materijali i saveti u vezi sa ovim mogu se naći i u priručniku „Didaktički materijali 5: Strategije i tehnike učenja u nastavi dopunskih škola“, gde su u poglavljima 2 i 3 predstavljene dodatne strategije za rukovanje pomoćnim sredstvima (rečnicima, leksikonima itd.), kao i za čitanje.

U ovom priručniku predstavljene su raznovrsne vežbe za tri oblasti – sposobnost čitanja, tečno čitanje, strategije čitanja – koje, naravno, moraju biti prilagođene konkretnim uslovima u razredu ili grupi. Slabi-

ji čitaoci bi trebalo da urade što više vežbi u oblasti podsticanja sposobnosti čitanja. Bolji čitaoci mogu te vežbe i preskočiti i to vreme iskoristiti za sopstvenu lekturu. Tekstovi koji tematizuju svakodnevicu u nastavi su posebno pogodni za treniranje tečnog čitanja i strategija čitanja.

c) Književno-kulturno obrazovanje

Cilj književno-kulturnog obrazovanja je da učenici steknu iskustva sa književnim tekstovima. To se odnosi na, recimo, veselo i razigrano korišćenje jezika u pesmama i jezičkim igrama, ili na uživanje u književnim tekstovima. U dopunskim školama, naravno, u prvom planu stoje tekstovi na maternjem jeziku i, prilagodeno uzrastu đaka, prenošenje osnovnih znanja o istoriji književnosti zemlje porekla. Književni horizont učenika se širi kada se u nastavi sa višim razredima, ako je to moguće, uspostave veze sa književnošću imigracione zemlje, ili svetske književnosti.

Glavni cilj za učenike je razvijanje estetske senzibilnosti koja će biti od koristi pri daljim susretima sa poetskim tekstovima. Kultura neke zemlje i naroda ogleda se u širokom polju tekstova i knjiga. To važi kako za bajke i legende, tako i za pesme i pripovetke ili savremene romane. Svi ovi žanrovi jezički ispunjavaju posebne kriterijume u pogledu sadržaja i forme, koji se znatno razlikuju od svakodnevnog jezika, ili jezika nefikcionalnih tekstova. Sa starijim učenicima se, naravno, može razgovarati o tim razlikama. Ali, analiza književnih tekstova nije u prvom planu, nego pre svega mogućnost da se učenici uopšte sretnu sa takvim tekstovima, nauče da uživaju u njima i polako naviknu na njih.

Rime, stihovi i jezički ritam, ali i situacije u kojima se naglas čita, već sasvim maloj deci omogućuju intenzivna estetska iskustva koja stižu slušanjem. Ko je stekao takva iskustva, on će svojim „unutrašnjim uhom“ osluškivati tekstove i kad ih čita u sebi. To je izuzetno važno, posebno za lirske tekstove.

Uz potporu nastavnika i odgovarajućih zadataka, zajedničko čitanje sa celim razredom – npr. neke lirske pesme ili pripovetke – može biti osnova ne samo uživanja u tim tekstovima, nego i razumevanja na različitim nivoima. U razgovorima i razmeni mišljenja zatvaraju se rupe u razumevanju, a ono što stoji između redova se osvešćuje i artikuliše. Zajedno se zamišljaju slike ili igraju scene (igranje scena iz tekstova je odličan oblik kontrole razumevanja i njegovog produbljivanja). Karakteri i ponašanja pojedinih likova moguće je interpretirati i o njima diskutovati, zajedno se može govoriti o tome koja osećanja se bude prilikom čitanja književnih tekstova. Zajedničko razmišljanje, diskusije i obrada pomažu učenicima da zaista razumeju ono o čemu tekstovi govore. To je bez ikakve sumnje plodotvornije, privlačnije i komunikativnije od razmišljanja u samoći, ili pisanja sastava sa klasičnim zadatkom „Napiši kako i zašto ti se tekst dopao“.

4. Dodatne napomene s posebnim osvrtom na čitanje u okviru nastave maternjeg jezika

Čitanje i poboljšanje sposobnosti čitanja razlikuje se u dopunskoj nastavi maternjeg jezika, kao što je gore rečeno, pre svega u pogledu jezika tekstova i njihovog kulturnog porekla od čitanja tokom nastave u redovnoj školi. Međutim, način rada i važbanja je manje-više identičan, a cilj im je literalna socijalizacija i poboljšanje jezičkih sposobnosti i u prvom i u drugom jeziku. Sledeći odeljci a) i b) zbog toga nisu zamišljeni kao nešto što je specifično samo za nastavu maternjeg jezika u dopunskim školama; oni zapravo zaključno ističu dva opšta (pa samim tim važeća i za dopunsku nastavu maternjeg jezika) aspekta.

a) Priprema teksta za lakše čitanje

Fond reči je izuzetno važan kod čitanja. Čitaoci često ne razumeju neki tekst jer sadrži previše njima nepoznatih reči. U tekstovima napisanim standardnim oblikom prvog jezika to može izazvati niz problema, jer učenici kod kuće praktikuju isključivo dijalekt.

Iz tog razloga je važno da se u nastavi maternjeg jezika u dopunskoj školi tekstovi pripreme tako da im pristup bude olakšan (upor. takođe Sträuli [Štrojli] i dr., str. 58 i dalje). Oprobani metod je priprema spiska ključnih reči zajedno s učenicima, kao i objašnjavanje eventualnih problematičnih reči i izraza i otklanjanje teškoća („Sada ćemo čitati jedan tekst u kojem se nalaze reči ‘zidine’, ‘nađoš’, ‘zastrašujuće’ i ‘viteški oklop’. Prvo ćemo pogledati šta te reči znače!“). Na taj način se učenici ne uvode samo u sadržaj teksta, nego mogu aktivirati i svoje predznanje, obrazovati prve pretpostavke i razumeti već bitan deo gramatičkih oblika i pojmova koji se koriste u tekstu napisanom standardnim jezikom. I slike koje ilustruju događaje, prikazuju detalje, atmosferu ili određene konkretne sadržaje mogu doprineti bržem razumevanju.

b) Ne mora se uvek razumeti svaka reč

Čitaoci (a i nastavnici!) se često previše koncentrišu na ono što ne razumeju, umesto da se prvo koncentrišu na sve ono što razumeju. Ovakav pristup okrenut deficitima može biti demoralisajući.

Moguće je, međutim, početi drugačije: npr., kad učenici dobiju zadatak da prilikom čitanja obeleže sve ono što su razumeli. Markiranjem mesta koja su razumeli biće im odmah jasno da u tekstu po pravilu ostaju samo delovi rečenica ili pojedine reči koje ne razumeju prilikom prvog čitanja. Na taj način se u najvećem broju slučajeva povećava i motivacija za dalje čitanje. Takođe, iz konteksta onoga što je jasno često je moguće razrešiti i nejasna mesta.